CZU: 343.26-022.324:343.211.3 **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.12071026**

PEDEAPSA DETENȚIUNII PE VIAȚĂ ȘI DREPTURILE OMULUI

Danilescu Tatiana

doctorandă, Academia „Stefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne,
avocat, BAA „Casa de Avocatură Danilescu”
ORCID: 0009-0006-7768-6487

Life imprisonment is a custodial sentence that allows the state to keep the person in its custody for live. Hundreds of thousands of people around de world are serving life sentences, and yet it has rarely been assessed as a global phenomenon and if it infringes or not human rights.

A global trend towards the universal abolition and restriction of the death penalty has resulted in many states adopting life imprisonment as the terminal and conclusive penalty, in most of the countries for the extreme violations and serious crimes. Thus, since the last few decades this long-term conviction has been increasing throughout the world, it has attracted much of the attention towards a principal debate from human rights point of view that whether as an ultimate penalty is life imprisonment acceptable or is merely an act of violation towards human rights.

From both a human rights and a prison management perspective, life imprisonment poses concerns. In many cases, it is unnecessarily punitive, especially for non-violent crimes, and does not satisfy the principle of proportionality. Life imprisonment without parole raises issues of cruel, inhuman and degrading punishment, and undermines the right to human dignity by taking away the prospect of rehabilitation.

***Keywords**: punishment, life imprisonment, human rights.*

Pedeapsa penală este o măsură de constrângere statală şi un mijloc de corectare şi reeducare a condamnatului. Aceasta se aplică de către instanţele de judecată în numele legii persoanelor care au săvârşit infracţiuni, cauzând anumite lipsuri şi restricţii drepturilor acestora şi având drept scop restabilirea echităţii sociale, corectarea şi resocializarea condamnaţilor, precum şi prevenirea săvârşirii de noi infracţiuni atât de către aceştia, cât şi de către alte persoane. Privarea de liberate izolează în totalitate persoana de societate şi îi dă timp să îşi reconsidere acţiunile sale.

Detenţiunea pe viaţă este cea mai severă pedeapsă penală aplicată în majoritatea statelor lumii (în 183 din 216 state şi teritorii [1, p. 385]), adesea, ca pedeapsă supremă pentru cele mai grave crime. Scopul principal al detenţiunii pe viaţă este acela de a proteja societatea prin izolarea condamnaţilor periculoşi. Pedepsele cu închisoarea pe viaţă acoperă o gamă variată de practici, de la cea mai gravă formă de detenţie pe viaţă fără eliberare condiţionată, în care o persoană este condamnată la moarte în închisoare atâta

timp cât pedeapsa îi este valabilă, până la pedepse nedeterminate când la momentul condamnării nu este clar cât timp va petrece persoana condamnată în închisoare [2].

În 2014, în întreaga lume erau aproximativ 479.000 de persoane care executau condamnări formale pe viaţă, comparativ cu 261.000 de persoane în anul 2000, reprezentând o creştere de aproape 84% în 14 ani. Această tendinţă va persista dacă nu se modifică politicile şi practicile penale pentru a limita închisoarea pe viaţă [3].

În ceea ce priveşte copiii, în 2020, la nivel global, 261.200 de copii au fost estimaţi a fi în detenţie [4]. Date privind numărul copiilor condamnaţi la detenţiune pe viaţă la nivel mondial nu există, dat fiind faptul că nici o ţară nu publică statistici cuprinzătoare şi actualizate cu privire la numărul de copii care ispăşesc pedeapsa la detenţiune pe viaţă sau timpul petrecut în detenţie de către aceştia. Acest vid de informaţii cu privire la condamnarea copiilor la detenţiune pe viaţă nu numai că face dificilă tragerea la răspundere a statelor pentru tratamentul lor faţă de copiii în conflict cu legea, dar subminează capacitatea statelor de a se angaja în revizuiri bazate pe dovezi ale condamnărilor şi de a măsura meritele reabilitării ale acestor condamnări [2].

Un şir de acte şi standarde internaţionale abordează problema închisorii pe viaţă aplicată copiilor care săvârşesc infracţiuni. Un consens din ce în ce mai mare este că detenţiunea pe viaţă încalcă drepturile copiilor, creând obligaţii legale statelor de a renunţa la aplicarea acestei pedepse copiilor. Însă, chiar dacă *Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului* a precizat că închisoarea pe viaţă aplicată copiilor încalcă drepturile acestora în temeiul *Convenţiei cu privire la drepturile copilului* (în continuare CRC), în 2015, 73 de state din întreaga lume continuau să aplice pedeapsa detenţiunii pe viaţă copiilor [2].

Art. 37 (a) din CRC prevede că nici un copil *nu poate fi supus torturii sau altor tratamente sau pedepse crude, inumane sau degradante. Nici pedeapsa capitală, nici închisoarea pe viaţă fără posibilitate de eliberare nu vor fi aplicate pentru infracţiunile săvârşite de persoane sub vârsta de optsprezece ani*. Această interdicţie are o greutate considerabilă ca principiu al dreptului internaţional al drepturilor omului, deoarece CRC este un tratat la care au aderat toate ţările lumii, cu excepţia Statelor Unite ale Americii. Doar Statele Unite au o legislaţie care prevede în mod specific pedepse pe viaţă ireductibile pentru copii [1, p.105].

Art. 40 din CRC acoperă alte drepturi ale copiilor aferente sistemelor de justiţie, subliniind că *statele părţi recunosc dreptul fiecărui copil bănuit, acuzat sau recunoscut ca a încălcat legea penală de a fi tratat într-o manieră consecventă, cu promovarea sentimentului demnităţii şi valorii de sine a copilului,*

care întărește respectul copilului față de drepturile omului și libertățile fundamentale ale celorlalți și care ține cont de vârsta copilului și de dezirabilitatea de a promova reintegrarea copilului și asumarea unui rol constructiv de către acesta în societate. CRC cere, de asemenea, ca *interesul superior al copilului* să fie o considerație primordială în toate acțiunile care privesc copiii, inclusiv cele întreprinse de instanțele de judecată (art. 3 (1)), și ca *statele să asigure în cea mai mare măsură supraviețuirea și dezvoltarea a copilului* (art. 6).

În 2015, detenţiunea pe viaţă aplicată copiilor a fost considerată şi în raportul prezentat *Consiliului pentru Drepturile Omului al Națiunilor Unite* de către Juan Mendez, raportorul special al ONU pentru tortură şi alte tratamente sau pedepse crude, inumane sau degradante, ca parte a unui raport mai larg privind copiii privați de libertate [5]. Mendez s-a bazat pe recomandarea din 2007 a *Comitetului pentru Drepturile Copilului* şi a concluzionat că *detenţiunea pe viaţă şi pedepsele lungi, sunt extrem de disproporţionate şi, prin urmare, crude, inumane sau degradante atunci când sunt impuse unui copil.* El a explicat că acestea *au un impact disproporționat asupra copiilor și provoacă vătămări fizice și psihologice care se echivalează cu pedepse crude, inumane sau degradante* [1, p.107].

Recomandarea lui Mendez a fost ca detenţiunea pe viaţă în toate formele ei să fie interzisă copiilor din întreaga lume [5, alin. 84(h)]. Aceasta recomandare a primit aprobarea *Consiliului pentru Drepturile Omului*, iar în septembrie 2015, *Adunarea Generală a Națiunilor Unite* a îndemnat statele *să se asigure că, în conformitate cu legislația și practica lor, nici pedeapsa capital și nici detenţiunea pe viaţă nu sunt impuse pentru infracțiunile săvârșite de persoane sub vârsta de 18 ani* [5, alin. 24]. Raportorul a continuat, recomandând statelor *să interzică legile, politicile și practicile care permit ca copiii să fie subiecți ai pedepselor aplicabile adulților și să interzică pedeapsa cu moartea și închisoarea pe viaţă sub toate formele ei* [5, alin. 85(h)].

Odată cu interzicerea pedepsei cu moartea în Europa, detenţiunea pe viaţă şi natura sa plauzibilă inumană şi degradantă devin un subiect din ce în ce mai mult discutat. Pe de o parte, se discută despre faptul că infractorii nu pot fi supuși unui tratament sau unei pedepse inumane sau degradante în sensul art. 3 din *Convenția Europeană a Drepturilor Omului* [6] (în continuare CEDO), iar pe de altă parte, se recunoaşte dreptul publicului de a fi protejat de către stat în faţa unei potenţiale ameninţări de pericol din partea unui infractor. Acest lucru poate fi văzut ca o luptă între drepturile grupului şi drepturile individuale. În dependenţă de caz, siguranţa publicului poate fi considerată drept o justificare legală pentru ţinerea condamnatului în detenţie pentru întreaga viaţă [1, p. 144].

Respectiv, este esenţial a fi cercetaţi factorii relevanţi care fac diferenţa în această problemă şi care sunt regulile pentru aplicarea detenţiunii pe viaţă în general. Deoarece pedeapsa detenţiunii pe viaţă ca concept poate fi considerată ca fiind foarte complexă, dat fiind faptul că executarea ei variază de la un stat la altul, are multe părţi în mişcare şi, prin urmare, poate fi dificil a determina natura inumană şi degradantă fără a privi această problemă individual de la caz la caz.

Scopul CEDO este de a garanta fiecărui individ drepturile şi libertăţile enumerate în aceasta, oferind posibilitatea de a sesiza *Curtea Europeană a Drepturilor Omului* (în continuare CtEDO) dacă există posibilitatea unei încălcări în temeiul CEDO. Astăzi, CEDO nu mai este un algoritm juridic necunoscut, de 20 de ani ea formează un corp integru, inclusiv, cu sistemul juridic moldovenesc [7, p. 28].

Conform art. 3 CEDO *nimeni nu poate fi supus torturii, nici pedepselor sau tratamentelor inumane sau degradante*. De obicei, art. 3 este privit ca o prevedere care interzice tortura. Dar este esenţial să realizăm că, de asemenea, este inclusă şi interdicţia altor forme de maltratare, art. 3 depăşind conceptul de tortura prin interzicerea tratamentelor sau pedepselor inumane şi degradante, care deşi nu au o natură atât de severă în comparaţie cu tortura sunt subiecte la fel de importante ale art. 3 CEDO şi dobândesc acelaşi nivel de interdicţie.

Fiecare stat membru CEDO este obligat să prevină tortura, tratamentul sau pedepsele inumane sau degradante în jurisdicţia sa. Art. 3 impune atât obligaţii negative cât şi pozitive pentru state. Obligaţiile pozitive asigură protecţia persoanelor împotriva puterii injuste a statului, iar cele negative impun statul să acţioneze în mod rezonabil atunci când garantează drepturile în jurisdicţia sa. Se consideră că drepturile omului sunt stabilite în principal pentru a proteja individul de puterea statului [8, p. 89].

Pedeapsa închisorii îi izolează pe infractori de comunitate şi de viaţa lor normală. Unii susţin că poate fi justificat doar dacă nu durează pentru totdeauna. Cu alte cuvinte, după ceva timp în închisoare, infractorul ar trebui să fie eliberat înapoi în societate, deoarece infractorul este văzut reconciliat şi s-a pregătit să fie eliberat. Aceste argumente pot fi utilizate atunci când se revendică natura inumană sau degradantă a pedepsei detenţiunii pe viaţă în cazurile în care nu există posibilitatea unei eliberări [9].

Potrivit CtEDO, detenţiunea pe viaţă care nu oferă nici o posibilitate de eliberare trebuie atât *de jure*, cât şi *de facto* a fi considerat inumană sau degradantă în temeiul art. 3 CEDO. *De facto* înseamnă că închisoarea pe viaţă, fără posibilitate de eliberare, este considerată reală din motive practice şi este

adevărată. Pe de altă parte, *de jure* se referă la această pedeapsă care este în conformitate cu legea, dobândește doar un statut formal și nu garantează realizarea reală a posibilității de eliberare.

CtEDO prevede că încălcarea art. 3 CEDO poate fi prezentă numai dacă există dovezi care arată atât *de jure*, cât și *de facto*, pedeapsa detențiunii pe viață fără posibilitatea de eliberare. De exemplu, în cazul *Vinter și alții împotriva Regatului Unit*, reclamanții nu au reușit să dovedească existența acestor două, ceea ce indică faptul că pedeapsa detențiunii pe viață nu a fost inumană sau degradantă. În consecință, posibilitatea de eliberare a fost considerată atât formală, cât și realizată [10]. O concluzie derivată din acest caz ar putea fi că, dacă există dovezi reale că detențiunea pe viață fără posibilitatea de eliberare este de jure și de facto, ea poate fi văzută ca o încălcare a art. 3 CEDO. Cu toate acestea, ar putea fi relevant să ne întrebăm dacă acest lucru duce în mod automat la o conduită inumană sau degradantă sau există mai multe condiții care trebuie îndeplinite pentru a fi o încălcare efectivă a art. 3 CEDO [11].

Hotărârea pronunțată în cauza *Kafkaris vesus Cipru*, a apreciat că eliberarea efectivă a unui infractor nu trebuie să fie o certitudine. Pentru a fi în conformitate cu dispozițiile referitoare la *tratamente sau pedepse inumane și degradante* în sensul art. 3, trebuie să existe doar o *speranță slabă*. Derivat din aceasta, este posibil să observăm că infractorul nu trebuie eliberat, ci doar posibilitatea eliberării acestuia trebuie sa existe [12].

Cazul *Vinter și alții versus Regatul Unit* poate fi considerat un punct de cotitură în ceea ce privește tratamentul și pedepsele inumane sau degradante în cazul pedepsei detențiunii pe viață. A fost primul caz în care CtEDO a considerat că încălcarea art. 3 ar putea apărea atunci când nu mai poate fi justificată aflarea în continuare în detenție. Încălcarea poate apărea atunci când nu există niciun motiv legitim de a-l ține pe infractor în închisoare. CtEDO a considerat că art. 3 trebuie interpretat ca necesitând o posibilitate de eliberare, care se face în baza unei proceduri de revizuire. Acesta permite autorităților de revizuire să ia în considerare eliberarea infractorului. Considerațiile trebuie să se bazeze pe progresul pozitiv al infractorului. Aceasta ar indica faptul că, dacă se observă o dezvoltare pozitivă, ar fi de nejustificat privarea în continuare a acestuia de liberate. Conform acestui fapt, CtEDO nu consideră că detenția pe viață este inumană sau degradantă dacă infractorul are posibilitatea unei proceduri de revizuire, în ciuda faptului că este ținut la închisoare pe viață pentru siguranța publică [10].

Pentru ca o procedură de revizuire să poată fi executată corect, aceasta trebuie să fie realizată de o instituție juridică națională, imparțială și

independentă. Deciziile sale trebuie să se bazeze pe riscul şi pericolul cu privire la infractor. Dacă nu se consideră necesară menţinerea infractorului în închisoare de dragul siguranţei publice, se aşteaptă ca acesta să fie eliberat. Procedura de revizuire este stabilită pentru a permite autorităţilor legale să ia în considerare eliberarea infractorului, ţinând cont de schimbarea circumstanţelor [13].

Potrivit CtEDO, pedeapsa detenţiunii pe viaţă, care nu include o procedură de revizuire suficientă, încalcă prevederile art. 3 CEDO. Pentru ca o procedură de revizuire să fie în concordanţă cu interdicţia tratamentului sau a pedepsei inumane şi degradante, trebuie considerată corectă. În plus, infractorul trebuie informat despre procedură [22]. CtEDO afirmă că infractorul are dreptul să ştie ce i se cere pentru a fi eliberat şi când poate fi efectuată procedura de revizuire [11].

Se poate susţine că detenţiunea pe viaţă, fără posibilitatea de eliberare, are elementele de violare a art. 3 CEDO prin subminarea demnităţii umane. Argumentul este justificat de faptul că nevoie de bază pentru o fiinţă umană este dezvoltarea personalităţii sale, a relaţiilor sale sociale şi a altor componente care creează baza pentru o viaţă umană [14]. Rod Morgan, fost preşedinte al Consiliului de justiţie pentru tineret din Anglia şi Ţara Galilor, a declarat că detenţiunea pe viaţă elimină posibilitatea dezvoltării personale şi, prin urmare, este o pedeapsă inumană şi nu ar respecta principiul demnităţii umane. Avocatul pentru drepturile omului, Edward Fitzgerald, este de acord cu această idee şi menţionează că orice pedeapsă care conţine eliminarea posibilităţii de eliberare ar trebui să reprezinte automat o încălcare în sensul art. 3 din CEDO. Respectiv, se poate spune că, deoarece detenţiunea pe viaţă, fără posibilitatea de eliberare, ar elimina nevoile fundamentale ale unei persoane, poate fi văzută că subminează demnitatea umană şi, în acest fel, poate fi considerată inumană şi degradantă [14].

Posibilitatea de eliberare, în general, este privită ca o modalitate de a aplica principiile demnităţii umane şi standardele comune pentru pedeapsă [15]. Lipsa acesteia poate fi considerată a compromite prioritatea reabilitării şi demnităţii umane [14]. Acest argument poate fi susţinut şi de art. 10 alin. (1) din *Pactul internaţional pentru drepturile civile şi politice* [16], care prevede că *Toate persoanele private de libertate vor fi tratate cu umanitate şi cu respect pentru demnitatea inerentă a omului.*

Pedeapsa detenţiunii pe viaţă a primit, în Europa, în mod clar o anumită atenţie în ceea ce priveşte tratamentul sau pedeapsa inumane şi degradante în sensul cu art. 3 CEDO. Detenţiunea pe viaţă fără posibilitatea de eliberare este o problemă şi are nevoie de clarificări. Putem concluziona că, pentru ca o

detenţiune pe viaţă să respecte art. 3, trebuie să îndeplinească anumite cerinţe. De asemenea, putem concluziona că pedeapsa detenţiunii pe viaţă poate încălca art. 3 dacă conţine anumite caracteristici sau dacă lipsesc anumite conduite cruciale din partea autorităţilor juridice naţionale. Cu toate acestea, cerinţele pot fi complicat a fi declarată în continuare, deoarece nu există cerinţe oficiale uniforme stabilite de CtEDO [17].

Chiar dacă infractorul este ţinut în închisoare pe viaţă, acesta nu este considerat automat ca inuman sau degradant. Aceasta ar însemna că detenţiunea pe viaţă ca o formă de pedeapsă, în sine, nu încalcă art. 3 CEDO. Eliminarea oricărei speranţe de eliberare este factorul cel mai evidenţiat, ceea ce o face incompatibilă cu dispoziţiile CEDO. Ar trebui să se ofere cel puţin o posibilitate de a ieşi din închisoare la un moment dat. Detenţiune pe viaţă efectivă şi formală, fără posibilitatea de eliberare, este considerată a încălca a art. 3 CEDO.

În plus, se poate afirma că posibilitatea unei eliberări trebuie să fie prevăzută cu o procedură de revizuire suficientă, care este considerată corectă atât pentru infractor, cât şi pentru public. Art. 3 trebuie interpretat într-un mod care necesită o procedură de revizuire de către o autoritate juridică a statului [18]. Aceasta trebuie să ofere o procedură de revizuire pentru eliberare sau pentru o justificare suplimentară pentru detenţiunea pe viaţă. Această conduită face pedeapsa detenţiunii pe viaţă să respecte reglementările privind drepturile omului şi nu este văzută inumană sau degradantă de către CtEDO. Este de aşteptat ca autoritatea juridică să execute o procedură de revizuire atunci când recunoaşte că infractorul nu este eligibil pentru eliberare [19].

Auto-dezvoltarea fiinţei umane nu trebuie compromisă şi, prin urmare, posibilitatea de eliberare ar trebui să fie întotdeauna prezentă [15]. Dacă infractorul este ţinut în închisoare pe viaţă doar pentru a-l pedepsi, acest lucru este privit ca contrar demnităţii umane şi sistemului de reabilitare şi, astfel, este inuman sau degradant [18]. CtEDO acceptă siguranţa publică ca o justificare legală pentru păstrarea infractorului în închisoare dacă se consideră necesar. Un alt motiv ar fi reabilitarea, descurajarea sau retribuţia etc. Detenţiunea pe viaţă este considerată o modalitate responsabilă de a păstra publicul în siguranţă şi de a garanta că infractorul nu va recidiva [14]. Cu toate acestea, se poate observa că motivele justificărilor se pot schimba în timp, pe măsură ce dezvoltarea societăţii continuă. Prin urmare, este discutabil când impunerea detenţiunii pe viaţă este considerată suficient de necesară.

Sistemul juridic european nu este în măsură să demonstreze în mod corespunzător cerinţele pentru detenţiunea pe viaţă şi să asigure comportamente

armonizate în Europa. Ambiguitatea caracteristicilor detenţiunii pe viaţă rezultă din lipsa unor reguli uniforme cu privire la o perioadă minimă de timp după care, autorităţile au obligaţia să ia în considerare posibilitatea eliberării infractorului [20]. În plus, nici criteriile de eligibilitate pentru eliberare nu sunt clare. Argumentele împotriva închisorii pe viaţă nu sunt atât de simple cum s-ar putea crede. Este deja destul de dificil să se definească dacă de fapt nu există posibilitatea de eliberare, deoarece poate exista o posibilitate formală în locul unei reale şi a posibilităţii de eliberare [19]. Aceasta ne duce la concluzia că drepturile omului ar trebui să stabilească mai multe limite pentru pedepsele statelor. Aceste conduite sunt lăsate în principal în sarcina statului să decidă şi lasă drepturile omului cu putere limitată asupra dreptului penal naţional [21]. În general, CtEDO nu stabileşte nici o restricţie cu privire la durata pedepselor privative de liberate. În prezent, singura cerinţă pentru privarea de libertate este ca aceasta să nu încalce art. 3 CEDO privind interzicerea pedepselor inumane sau degradante.

O posibilă soluţie a acestei probleme legale ar fi aceea că CtEDO sau dispoziţiile CEDO ar trebui să ofere cerinţe mai restrânse atât pentru închisoarea pe viaţă, cât şi pentru criteriile art. 3. Prin aceasta, detenţiunea pe viaţă în Europa ar deveni mai armonizate din perspectiva drepturile omului şi, respectiv, problema caracterului inuman sau degradant nu ar apărea, deoarece ar exista limite clare pentru state în ceea ce privește detenţiunea pe viaţă şi în special pentru o procedură de revizuire suficientă. Se poate observa că CtEDO are posibilitatea de a interveni asupra pedepselor inumane sau degradante aplicate de state [21]. Totuşi, dacă normele referitoare la detenţiunea pe viaţă ar fi mai exacte, nu ar mai fi necesar să se intervină în aceste cazuri din start.

Ar putea fi necesar să luăm în considerare modul în care putem evita această luptă continuă între siguranţa grupurilor şi drepturile persoanelor [17]. Se poate spune că, deşi jurisprudenţa CtEDO a dat multă claritate acestei probleme legale, există încă componente nedefinite cu privire la întreaga noţiune de tratament sau pedepse inumane sau degradante [19]. În ceea ce privește posibilităţile de cercetare suplimentare, în lumina acestei cercetări ar fi relevant să se examineze atât cadrul legal pentru detenţiunea pe viaţă, cât şi cerinţele pentru practicile juridice ale statului în Europa.

Referinţe:

1. VAN ZYL SMIT D., APPELTON C., Life Imprisonment a Global Human Rights Analysis, Harvard University Press, 2019, p. 464.

2. Inhuman sentencing: life imprisonment of children around the world, Research report, Child Rights International Network, 2015. [Accesat 15.11.2023] Disponibil: https://archive.crin.org/sites/default/files/life_imprisonment_children_global_0.pdf
3. Global Prison Trends 2023, Penal Reform International and Thailand Institute of Justice, June 2023. [Accesat 15.11.2023] Disponibil: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/06/GPT-2023.pdf
4. Estimating the number of children deprived of liberty in the administration of justice, UNICEF, 2021. [Accesat 15.11.2023] Disponibil: https://data.unicef.org/resources/children-in-detention-report/
5. Raportul Raportorului Special al ONU pentru tortură şi alte tratamente sau pedepse crude, inumane sau degradante, Juan E. Mendez, A/HRC28/68, Consiliul pentru Drepturile Omului, 5 martie, 2015.
6. Consiliul Europei, Convenţia Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), 3 septembrie 1953, ratificată de Republica Moldova la 12 septembrie 1997. [Accesat 15.11.2023] Disponibil: https://edoc.coe.int/en/european-convention-on-human-rights/5610-convenia-european-a-drepturilor-omului.html
7. POALELUNGI M., SÂRCU D. şi alţii, Convenţia Europeană a Drepturilor Omului, Comentariu asupra Hotărârilor Curţii Europene a drepturilor Omului versus Moldova, concluzii şi comentarii, Chişinău, 2017, p. 317.
8. VAN KEMPEN, P. H. Four Concepts of Security – A Human Rights Perspective. În Human Rights Law Review, 13(1), 2013, p. 1-23.
9. DUFF, R. A. Punishment, Communication, and Community. 1st edit. New York: Oxford, University press 2003, p. 245.
10. VINTER and Others vs United Kingdom, nr. 66069/09, § 17, CtEDO 2013.
11. TAN, D. Whole Life Orders in Hutchinson v UK: A Counter-Revolution, or Evolution to Vinter. UK În L. Student Rev., 5, 2017. [Accesat 15.11.2023] Disponibil: https://www.academia.edu/34120705/Whole_Life_Orders_in_Hutchinson_pdf
12. KAFKARIS vs Cyprus, nro. 21906/04, CtEDO 2008.
13. SMIT, D. V. Z. Taking life imprisonment seriously: in national and international law. 1st edit. BRILL, 2002, p. 996–999.
14. APPLETON, C., GROVER, B. The pros and cons of life without parole. În The British Journal of Criminology, 47(4), 2007, p 597-615.
15. VAN ZYL SMIT, D. Outlawing irreducible life sentences: Europe on the brink? Federal sentencing reporter, 23(1), 2010, p. 39-48.
16. Pactul Internaţional privind Drepturile Civile şi Politice International (ICCPR), Rezoluţia Adunării Generale 2200A (XXI), 23 martie 1976, art. 10 (1).

17. VAN KEMPEN, P. H. Four Concepts of Security – A Human Rights Perspective. În Human Rights Law Review, 13(1), 2013. [Accesat 15.11.2023] Disponibil: https://academic.oup.com/hrlr/article-abstract/13/1/1/643031?redirectedFrom=fulltext
18. MAVRONICOLA, N. What is an ‘absolute right’? Deciphering Absoluteness in the Context of Article 3 of the European Convention on Human Rights. În Human Rights Law Review, 12(4), 2012. [Accesat 15.11.2023] Disponibil: https://academic.oup.com/hrlr/article-abstract/12/4/723/628905
19. NIVETTE vs France, nr. 44190/98, CtEDO 2001.
20. GREER, S. The Interpretation of the European Convention on Human Rights: Universal Principle or Margin or Appreciation. În UCL Hum. Rts. Rev., 2010. [Accesat 15.11.2023] Disponibil: https://www.ucl.ac.uk/human-rights/sites/human-rights/files/greer.pdf
21. BERNAZ, N. Life imprisonment and the prohibition of inhuman punishments in international human rights law: Moving the agenda forward. În Human Rights Quarterly, 35(2), 2013, p. 470-497.